

УДК 328.17

Збігнев БЯЛОБЛОЦЬКИЙ
(Кутно, Польща)

**КОНСТИТУЦІЙНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАНЬ І ВІДСТАВОК
УРЯДІВ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ АЗЕРБАЙДЖАНУ (1995-2012 рр.)**

Сьогодні у політичних системах усіх країн світу провідним органом державної влади, навколо якого відбувається формування різноманітних класифікацій форм і типів державного правління, є уряд – він у переважній більшості випадків повинен трактуватись як вищий орган виконавчої влади. Зазначена особливість типова для всіх парламентських демократій; крім того, вона вважається провідною у більшості напівпрезидентських систем, які формально відповідають вимогам представницької демократії. Як показує низка західних і вітчизняних досліджень така специфіка була успішно перейнята посткомуністичними країнами Центральної Європи (а мова йде про країни, які сьогодні є членами Європейського Союзу). Крім того, здійснювались (успішні або неуспішні) спроби "трансплантації" цієї системи на політичний досвід пострадянських країн Східної Європи¹. Вони (у більшості часу свого транзитного розвитку – особливо з моменту прийняття конституцій) формально трактуються як напівпрезидентські (президент-парламентські і прем'єр-президентські) республіки². Це означає, що уряд у зазначених випадках перебуває або перед відповідальністю парламенту, або перед подвійною відповідальністю зі сторони глави держави та парламенту. При цьому, специфіка залежить від типу напівпрезиденталізму, а теж інших політичних (формальних/неформальних чинників). Тому розглядати потрібно всі країни разом і окремі кейси. У зазначеному випадку особливої уваги заслуговує механізм формувань і відставок урядів у Азербайджані – річ у тому, що сьогодні в цій країні мають місце одні із найбільш стабільних (хоча не настільки ефективних) органів виконавчої влади у посткомуністичній Східній Європі (поряд з Білоруссю). Особливість полягає теж у тому, що в заданій країні сьогодні реалізовано інститут дуже сильного президента, що здійснює визначальний вплив на діяльність урядів.

З огляду на це, об'єктом заданого наукового дослідження є виконавча влада в Азербайджані. Предметом постають конституційні і політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті політичної системи Азербайджану у проміжку 1995-2012 р. Мета дослідження – вироблення чіткого уявлення із приводу особливостей системи розподілу влади в Азербайджані і, зокрема, з приводу визначення базових атрибутів урядів цієї країни. На підставі цього, фундаментальне завдання полягає у концептуальному і емпіричному наповненні впливу політичної системи на те, як відбувається процес формувань і відставок урядових кабінетів у Азербайджані.

У теоретичному опрацюванні проблеми атрибутів процесів формування та/чи відставки урядових кабінетів апелюємо щодо класичних західних доробків Д. Берона [10], Л. де Вінтера [12], М. Лейвера [19], А. Лейпхарта [20], М. Матілли й Т. Рауніо [22], а теж доробків українських дослідників, зокрема А. Романюка [4] і В. Литвина [3]. З приводу розгляду моделей політичних систем й правління звертаємось щодо напрацювань Р. Елгі [13], М. Шугарта й Дж. Кері [24]. Для отримання емпіричних даних з приводу атрибутів політичного розвитку Азербайджану оперуємо працями Р. Бадалова і Н. Мехті [1], А. Джафарова [3], Г. Андреаса [5, 6], В. Бабака, Д. Вайсмана, А. Вассермана [8], Дж. Ішіями [15], Д. Нохлена, Ф. Гротза і С. Хартмана [23] тощо.

Оцінювання специфіки формувань та відставок урядів починаємо від 1995 р., коли прийнято й затверджено (через референдум) Конституцію Азербайджанської Республіки (91,9

¹ У заданому випадку під пострадянськими країнами у Східній Європі ми розуміємо Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову, Росію та Україну. Естонію, Латвію та Литву ми відносимо щодо країн Центральної Європи. Виокремлення регіонів не є винятково географічним, але й політичним.

² Виняток становить лиш Молдова, яка на момент проведення дослідження повинна трактуватись як парламентська республіка (хоча раніше й вона була зразком напівпрезиденталізму).

відсотка виборців проголосували за проект, що запропонований Комісією на чолі з президентом країни Г. Алієвим [23, с. 360]). В заданий період у світовій спільноті і виникло уявлення (як виявилось, воно було хибним) про те, що в країні розпочався поступовий перехід щодо принципів демократії та розподілу влади (як одного із механізму демократії): у тексті конституції (первинний вигляд) містились положення із приводу того, як має реалізовуватись розподіл влади у країні. У ст. 7.3 вказувалось [16], що державна влада складається з: Міллі Меджлісу (парламенту у складі 125 членів) – реалізує законодавчу владу; судів – здійснюють судову владу; президента – реалізує виконавчу владу³.

Однією із особливостей політичної системи є факт, що президент не наділений правом розпуску Міллі Меджлісу (Дж. Кері і М. Шугарт зауважують, що це може свідчити на користь або ж президенталізму, або ж президент-подібного президент-парламентаризму [24]). Парламент, який обрано на основі всенародних виборів на 5 років, постійно перебуває при виконанні обов'язків не менш п'яти років (ст. 84). Парламент не може бути розпущений, навіть коли відкидає кандидатуру президента на посаду прем'єр-міністра (ст. 118), а також тоді, коли відбувається голосування про недовіру уряду (ст. 95)⁴ [8, с. 21-24]. Тому положення, яке стосується взаємодії між президентом і парламентом, побудоване на ідеї співпраці: президент повинен оголошувати про вибори парламенту (ст. 109) та давати рекомендації парламенту (ст. 95).

Законодавча влада здійснюється Міллі Меджлісом (ст. 81), проте Конституція надає нормативні повноваження і главі виконавчої влади, котрі у деяких випадках схожі за природою до законів⁵. Фактично, це знаходить відображення у тому, що глава держави може: видавати укази у будь-якій сфері, за винятком таких сфер, які відносяться до сфери впливу парламенту; ухвалювати рішення через домен впливу парламенту, якщо парламент раніше виявився не у змозі регулювати ці питання⁶. На противагу, формально передбачено врівноважувальний механізм для протидії зловживанню розпорядчо-виконавчою владою президентом⁷. Також конституційно передбачено пріоритетність парламенту в законотворчому процесі. Проте й даний ракурс є умовним, адже задіяно механізм особливої промудрації законів⁸. Все це свідчить на користь формальної/інституційної президенціалізації політичної системи Азербайджану (яку Р. Елгі [13], небезпідставно, на основі конституційних атрибутів визначає як президент-парламентський зразок напівпрезиденталізму). Додатково це стає очевидно на основі того, що глава держави призначає суддів⁹ (його навіть визначено "гарантом незалежності судової гілки

³ В статті 7.4 говориться, що законодавча, виконавча та судова влади взаємодіють між собою й незалежні у рамках своїх повноважень. Конституційно передбачено неможливість ізоляції та залежності будь-якої державної влади.

⁴ У випадку потрібної відмови парламенту затвердити кандидатуру президента в прем'єр-міністри (як базового носія формування урядів), глава держави може без згоди органу законодавчої влади призначити прем'єра. Але це не тягне за собою відставки парламенту.

⁵ Ст. 113 Конституції дає президенту право видавати укази щодо "встановлення загальних правил" і розпорядження із приводу "усіх інших питань". Укази та розпорядження президента є "обов'язковими для всіх громадян, органів виконавчої влади та юридичних осіб" (ст. 149.4). Єдине обмеження регулюючих повноважень президента – це їх відповідність конституції і законам. Крім того, президент має право "вирішувати всі інші питання, котрі відповідно ... Конституції не відносяться до повноважень Міллі Меджлісу й судів Азербайджанської Республіки" (ст. 109).

⁶ Приклад полягає у статті 30 Закону "Про поліцію", котрий свідчить, що президент приймає рішення із приводу усіх питань/правил у межах діяльності поліції та визначає спеціальні звання поліції. Це є прямим відображенням впливу президента в повноваження законодавчої гілки влади. – Детально див. [1, 2].

⁷ По-перше, незважаючи на те, що домен впливу законодавчої влади Міллі Меджлісу обмежений, конституція дає право розширити цей домен шляхом прийняття додаткового "конституційного законодавства" (суплементарного законодавства) (ст. 94.3). Міллі Меджліс може дозволити собі приймати закони у всіх областях лише за наступних умов: приймає конституційний закон; даний закон не перечить конституції (зокрема, винятковим повноваженням президента); парламентська більшість діє одностайно, щоби мати можливість прийняти конституційний закон. По-друге, верховенство парламентського законодавства підкріплюється статтями 148.1 і 149.4, котрі передбачають ієрархію і пріоритетність законів над указами у випадку конфлікту (або коли Конституційний суд не може довести відповідності указів законам). А на противагу, президенту й парламенту належить спільна влада щодо призначення референдумів. При цьому на порядок денний референдуму може бути внесене тільки таке питання, як прийняття конституції, а також поправок до конституції, зміна державних кордонів. – Детально див. [8].

⁸ "Вето-повноваження" президента виражаються через промудрацію законів, адже без даної процедури закони позиціонуються як такі, що не набрали юридичної сили (ст. 110.2). Проекти прийнятих законів представляються президенту протягом 14 днів після їх прийняття (ст. 97.1), а президент має 56 днів, щоб оприлюднити їх (ст. 110.1). Президент може заперечувати проти закону та повернути його в Міллі Меджліс, "не підписавши разом зі своїми коментарями". Якщо парламент приймає повернутий закон ("більшістю в 95 голосів за закони, які були прийняті більшістю в 83 голоси, та в 83 голосів на закони, які були прийняті більшістю в 63 голоси"), зазначений закон набирає чинності автоматично, тобто без підпису президента.

⁹ До 1998 р. це здійснювалось безпосередньо, але потім владу президента у цій площині було дисперсно розсіяно між главою держави, а теж Судово-правовою радою (зі семи представників). Дана інституція радить главі держави кандидатури в судді. Президент спрямовує останні парламенту та тільки, коли Міллі Меджліс погоджується на такі пропозиції, президент призначає

влади" (ст. 8.4.). Президент також входить у структуру виконавчої влади. Вважаємо задану практику суперечливою: вона провадить домінування виконавчої влади над судовою[8].

У контексті атрибутів формувань й відставок урядів (чи урядових кабінетів –в цьому дослідженні використовуємо поняття як рівнозначні, розуміючи, що вони відображають різні ракурси функціональності вищих органів виконавчої влади, але завжди відносяться, хоч і в різній мірі, щодо персонального складу на основі вищих урядовців) вказана вище специфіка є визначальною. Річ у тому, що в Азербайджані відбувається позиціонування поміж структурами, які в сумі становлять виконавчу гілку влади – тобто поміж президентом і урядом. При цьому у механізмі реалізації співпраці між ними існує наступний негативний момент: президенту дано право на скасування постанов/розпоряджень кабінету (ст. 109.8), що є прямою компетенцією судових органів, відповідно до традиційного поняття розподілу влад.

В цілому же статус урядового кабінету в Азербайджані може бути пояснений на підставі таких зауважень (відповідно до ст. 114): 1. президент формує урядовий кабінет, задля "здійснення виконавчих повноважень" (тут формально створені всі умови для означення урядів Азербайджану як тих, що "сформовані президентами" – проте навіть не технократичних урядів¹⁰); 2. урядовий кабінет є "вищим органом виконавчої влади Президента" (він фактично "належить" щодо посади президента, є "продовженням президента" чи його "проекцією"); 3. кабінет підпорядковується президенту та підзвітний йому; 4. порядок діяльності урядового кабінету визначає президент. Враховуючи, що виконавча влада належить тільки президенту (ст. 7.3 і 99), можна сказати, що урядовий кабінет повністю відповідає перед президентом, який, у кінцевому результаті, контролює його. До заданого моменту додається той чинник, що хоча уряд і має власний домен перерахованих повноважень (ст. 119¹¹), глава держави може змінювати (суплементарно) порядок тих питань, які стоять на порядку денному діяльності кабінету. Тобто в даній ситуації говорити про певний взаємозв'язок між урядовим кабінетом і парламентом доволі складно (на цій основі відбувається спотворення президент-парламентського зразку напівпрезиденталізму).

Єдиним же винятком із системи управління в Азербайджані є той момент, що стосується процедури призначення глави урядового кабінету (прем'єр-міністра). Стаття 118.1 конституції передбачає, що прем'єр-міністра призначає президент за згодою Міллі Меджлісу. Проте парламент має лиш один тиждень, щоб розглянути кандидатуру президента на посаду прем'єр-міністра із моменту його пропозиції. У випадку, якщо Міллі Меджліс порушить запропонований термін або же триразово відхилить кандидатуру президента, глава держави отримує конституційне право призначити прем'єр-міністра без згоди парламенту (ст. 118.3). А єдина проблема із даною процедурою в тому, що стаття 118.3 не передбачає чи президент має право послідовно призначати одного й того ж кандидата тричі підряд. Говорячи же про призначення й звільнення міністрів, конституція повністю покладає дане завдання на президента, не зобов'язуючи проводити консультації із парламентом (ст. 109.5).

Аналізоване заводить до складної ситуації. Формально, доводиться вказувати на напівпрезидентську систему президент-парламентського типу. Але задана схема вважається проблематичною, оскільки контрольні повноваження щодо урядового кабінету з боку

суддів.

¹⁰Для доведення цього необхідно опиратись на конституційні передумови статусу Кабінету Міністрів, а також на політичну практику. У відповідності з основним законом: уряд є вищим органом виконавчої влади президента; уряд підпорядковується президенту і йому підзвітний; порядок діяльності кабінету визначається президентом; у день вступу на посаду і початку виконання повноважень новообраного президента кабінет подає у відставку; на засіданнях кабінету може головувати президент; глава держави може призначити прем'єр-міністра без згоди на це парламенту (в умовах попередньої відсутності інвестиції від парламенту). Разом із цим, як доводить практика Азербайджану, уряди, які сформовані президентом, переважно складаються із непартійних міністрів (тому вони можуть бути означені й як технократичні). Проте попри це, як покаже досвід, парламент висловлював згоду на формування урядів на чолі з кандидатурами в прем'єр-міністри, котрі пропонував президент. Тому за механізмом формування урядів Азербайджану останні не є такими, котрі сформовані президентом (на зразок Грузії, Росії та в окремих моментах України, Вірменії). З іншого боку, за практичним розподілом повноважень у виконавчій гілці влади доводиться говорити про односторонній вплив президента на курс, котрий реалізує уряд. З огляду на це, а також на конституційні передумови, уряди Азербайджану можуть бути розраховані як такі, що "керовані" саме президентом.

¹¹До речі, перелік цих повноважень, у порівнянні з іншими країнами Східної Європи, є дуже коротким і незначним. Поміж них такі: уряд складає проект державного бюджету та представляє його президенту; забезпечує виконання державного бюджету; забезпечує здійснення фінансово-кредитної та грошової політики; забезпечує здійснення державних економічних програм; забезпечує здійснення державних соціальних програм; керує міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, скасовує їх акти; вирішує інші питання, визначені президентом. Тому й на підставі цього слід говорити про те, що в Азербайджані існують "президентські" кабінети.

парламенту є суттєво обмеженими. Тому зважаючи на зауваження Р. Елгі про те, що Азербайджан за конституційною конструкцією влади зображає напівпрезидентську систему, ми пропонуємо оцінювати задану систему більше як "напівпрезидентську", похідну від президентської із прем'єр-міністрами (доцільно використовувати поняття "супернапівпрезидентської системи"). Для неї у проміжку 1995-2012 рр. характерні формування та відставки наступних урядових кабінетів:

Таблиця

Урядові кабінети в Азербайджані, у проміжку 1995- 2012 рр.¹²

Президент	Прем'єр	Перебування при владі	Партія прем'єра	Конструкція міністерських посад
Г. Алієв 1 (1993-1998 рр.)	Ф. Гулієв	07.10.1994 – 20.07.1996	ҮАР	н/п + ҮАР
	А. Расізаде (в.о.)	20.07.1996 – 26.11.1996	ҮАР	н/п + ҮАР
	А. Расізаде 1	26.11.1996 – 11.10.1998	ҮАР	н/п + ҮАР
Г. Алієв 2 (1998-2003 рр.)	А. Расізаде 2	11.10.1998 – 04.08.2003	ҮАР	н/п + ҮАР
	І. Алієв	04.08.2003 – 04.11.2003	ҮАР	н/п + ҮАР
І. Алієв 1 (2003-2008 рр.)	А. Расізаде 3	04.11.2003 – 04.11.2008	ҮАР	н/п + ҮАР
І. Алієв 2 (2008 р. – діючий)	А. Расізаде 4	04.11.2008 – діючий	ҮАР	н/п + ҮАР

Даний період характеризується формуванням тільки непартійних урядів, або урядів, які "керовані президентами" (чи президентських урядів). Фактично, посада прем'єр-міністра у політичній системі відведена у тінь. Із парламентських партій, які виступали з підтримкою урядів, слід незмінно означувати "Новий Азербайджан" (ҮАР)¹³. Членом партії був й перший (із аналізованих для цього періоду) прем'єр-міністр Ф. Гулієв – він паралельно представляв партію як "президент"¹⁴. Прем'єр-міністр у листопаді 1995 р. був обраний депутатом парламенту. Але повноваження глави уряду ним припинено лише (за станом здоров'я) 20 липня 1996 р. [11, с. 72].

Після відставки виконуючим обов'язки прем'єр-міністра став А. Расізаде (й таким чином було створено найбільш тривалий тимчасовий уряд в Азербайджані). Фактично, заданий прем'єр-міністр був найбільш тривалим в історії аналізованої країни, бо перебуває майже безперервно на прем'єрській посаді у проміжку 1996-2012 рр. (і на момент проведення дослідження). У "повноцінну" (а не в тимчасову) посаду прем'єр-міністра перейшов 26 листопада 1996 р. Проте формально в цьому плані потрібним є виокремлення декількох етапів. Перший етап закінчився актом повторного обранням Г. Алієва президентом Азербайджану, що отримало місце за наслідками чергових виборів 11 жовтня 1998 р. (77,6 відсотка голосів виборців [23, с. 364]). Другий період тривав від моменту повторного призначення А. Расізаде на посаду прем'єр-міністра до подій, які мали місце у 2003 р.

Цікава і дискусійна ситуація склалась у ході президентських виборів у 2003 р., котрі однак не суперечили конституції. Термін повноважень президента Г. Алієва підходив до свого закінчення. В світлі його хвороби було проведено референдум, який підтвердив, що друга людина після президента, у випадку, коли президент не в змозі виконувати функцій, – прем'єр-міністр. 4 серпня 2003 р. 59 парламентарів запропонували призначити І. Алієва, сина Г. Алієва і

¹² Тимчасові урядові кабінети, виконуючі обов'язки, перераховуються, але не аналізуються.

¹³ Крім урядового кабінету Ф. Гулієва, оскільки його сформовано у 1994 р., а "Новий Азербайджан" формально потрапив до парламенту лише за наслідками виборів у 1995-1996 рр. Проте, починаючи з січня 1996 р., й даний кабінет залучився підтримкою зазначеної партії.

¹⁴ Націоналістична та секуляристська, а також персоналістська сила правочентристського спектру. Партія, котра спрямована на реалізацію принципів соціальної ринкової економіки. Виникла у 1992 р. внаслідок впливу Г. Алієва. Детально див. [15; 17, с. 59; 18].

заступника голови правлячої партії "Новий Азербайджан", на посаду прем'єр-міністра. Затвердження відбулось більшістю голосів парламенту (101 голос із 125.) А через день І. Алієв попросив припинити його повноваження як прем'єр-міністра, для того, щоб отримати право приймати участь у президентських виборах (15 жовтня 2003 р.) Діючий же на той момент президент Г. Алієв відмовився від кандидатури на президентських виборах й закликав виборців голосувати за свого сина¹⁵.

За наслідками виборів перемогу отримав І. Алієв¹⁶, а попередньому прем'єр-міністру А. Расізаде повернуто його позицію глави уряду. Теж варто наголосити, що у 2002 р. прийнято зміни до конституції, які полягали у тому, що для перемоги на виборах необхідно набрати абсолютну більшість голосів виборців, голоси яких знаслідків голосування вважаються дійсними. Цією ситуацією спрощено можливість І. Алієва стати президентом Азербайджану: бо з 1995 р. діяв принцип, що для того, щоб бути обраним президентом, кандидат має отримати 2/3 голосів виборців (або конституційну більшість). Більш суттєві зміни задля посилення позицій президента (паралельно, послаблення повноважень прем'єр-міністра) відбулись у 2009 р., коли прийняті чергові поправки щодо конституції – за ними знятий ліміт на дворазовий строк перебування одного й того ж президента на посаді [5]. Цікаво, що президент може бути усунутий з посади лише у випадку двох передумов: у випадку фізичної неспроможності реалізовувати покладені на нього функції та у випадку вчинення серйозного злочину, на який поширюються норми кримінального кодексу. В цьому випадку передбачено "скасування функцій" конкретного президента через рішення парламенту (для цього потрібна згода 95 депутатів з 125) та позитивного висновку Верховного суду. А тому навіть й формально президент Азербайджану наділений значними повноваженнями, за які практично не передбачено будь-якої політичної відповідальності [6]. Це знову же свідчить на користь суперпрезидентської моделі напівпрезиденталізму або супернапівпрезиденталізму (часту цю модель називають гіперпрезидентською [7, с. 318]), в якій повноваження і функції уряду віднесено на маргінес у форматі "проекції" інституту президента.

Починаючи від "рокіровки" прем'єрської посади, а теж перемоги на виборах президента І. Алієва, А. Расізаде повторно (вже втретє) отримав посаду глави уряду і виконує її досі. Проте, формально, в цьому плані потрібним є виокремлення двох етапів, котрі пов'язані з переобранням президента Азербайджану. Роздільна дата – 4 листопада 2008 р. (хоч вибори мали місце 15 жовтня 2008 р.) – саме тоді почався четвертий період урядування А. Расізаде [14]. В умовах домінування у парламенті партії "Новий Азербайджан" (одночасно й пропрезидентська) практично виключено варіант, що кандидатура глави держави у прем'єр-міністра не пройде. Конструкція неможливого ситуацію когабітації. Цікаво і те, що президент особисто призначає посадовців на всіх рівнях уряду – міністрів й керівників інших органів виконавчої влади. Це знову таки доводить момент суперпрезидентського різновиду президент-парламентаризму в Азербайджані. Цікавим є й такий момент, що склад урядового кабінету у цій країні майже завжди є сталим [21].

У цілому, як зауважує Р. Бадалов й Н. Мегді, говорячи про виконавчу владу в Азербайджані, ми маємо на увазі президента та його команду. В той час урядовий кабінет залишається в тіні. Надмірність позицій президента лімітує повноваження прем'єр-міністра: таким чином громадськість не вважає його відповідальним за ті чи інші політичні процеси. По-друге, міністри усвідомлюють свою залежність від президента чи його адміністрації, та, замість того, щоби робити свою роботу, вони повинні бути гнучкими до номенклатурних ігор/інтриг і т.п. [9]. Це доповнюється тим моментом, ніби в Азербайджані не передбачено практики щодо самостійного припинення повноважень урядового кабінету. Мова винятково може йти лиш про припинення повноважень кабінету внаслідок переобрання президента.

На момент прийняття конституції у 1995 р. виникли побоювання із приводу того, яким чином піде практичний розвиток політичного процесу в Азербайджані. Як показав досвід, такі

¹⁵ Формально А. Расізаде припинив повноваження за станом свого здоров'я. Крім того, формально він відновив свої повноваження лише із наслідків чергових президентських виборів.

¹⁶ Він здобув 76,8 відсотка голосів виборців. Друге місце зайняв І. Гамбар – представник Партії рівності (MP, Mۇsavat Partiyası) – однієї із головних опозиційних партій Азербайджану. У виборах участь теж приймали кандидати від наступних партій/рухів: "Національна єдність" (MB, Milli Birlik), "Азербайджанська національна незалежність" (AMIP, Azərbaycani Milli İstıglal Partiyası), Партія справедливості (EP, Ədalət Partiyası), Партія громадянської солідарності (VHP, Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası), Азербайджанський народний фронт, Сучасна партія рівності (Yeni Musavat Partiyası, YMP).

побоювання виявились небезпідставними, оскільки країна скотилась до стабільного автократичного режиму. На практиці діючий парламент виявився неефективним: він не опирається на такі показники (й параметри) поділу влади, як імунітет, індемнітет та компетентність. Парламент жодного разу не мав суттєвого впливу на формування посадових осіб у межах виконавчої влади (окрім затвердження прем'єр-міністра, оскільки це прямо вимагається від парламенту).

Висновок полягає у тому, що виходячи з конституційних передумов, діяльність урядових кабінетів в Азербайджані не можна здійснювати поза межами структури виконавчої влади, де домінуючий президент. При цьому атрибутивною властивістю політичного режиму, у проміжку 1995-2012 рр., є стабільність (вона провадиться партією "Новий Азербайджан"), а політичної системи – комбінування патернів та формальних принципів напівпрезидентської системи, яка на практиці втілюється у форматі президентської моделі. Саме тому "керовані президентами" уряди досить стабільні, хоча не достатньо (у паралельній кореляції до часу) ефективні. Це чітко демонструє той момент, що рівень конфліктів у системі виконавчої влади є низьким (на відміну від ситуації у 1991-1994 рр., що вимагає окремого дослідження). Тому й виникає "відчуття", що формально система виконавчої влади у цій країні досить ефективна за своїми внутрішнім патернами.

Проте, із іншого боку, спадання показників розвитку демократії говорить про неефективність заданої системи, а також про вплив централізованої влади у руках президента на соціально-економічну "ефективність" діяльності уряду. Між проблем, які описують дану ситуацію у площині демократизаційного і авторитаризаційного процесу – низка чинників, які показують рівень демократичних свобод¹⁷. В цьому плані додатково обмежена законодавча влада, бо доступ опозиційних депутатів до влади є ускладненим¹⁸ (навіть попри те, що позиція парламенту у функціонуванні уряду є вторинною[5]).

Із огляду на це, варто наголосити, що в країні ведеться симбіоз двох способів управління: 1). внаслідок спрощення реальних й прогнозованих ситуацій (заданий спосіб вимагає швидких реактивних та паліативних рішень; проте коли вони ніяк не допомагають, тоді використовують репресивні методи впливу) – це є методика, яка використовувалась у Радянському Союзі; 2). внаслідок застосування тактики й стратегії вирішення складних завдань на основі участі кількох політичних акторів – це властиво для демократичних країн і країн демократичного транзиту. А чому в Азербайджані відбувається поєднання. Тому, що "демократичний" досвід перших років посткомуністичного розвитку (й потребує окремого дослідження у контексті урядових кабінетів) не зник безслідно – виникли громадські організації й частково незалежні ЗМІ, політичний процес перейшов у стадію "заморожування". Внаслідок цього у країні склалась така ситуація, що політичний плюралізм, що має легальну і конституційну підтримку, змушений реалізуватись тільки у маргінальних сферах суспільства. А річ у тому, що на практиці позиціонування всіх урядових кабінетів має в своїй основі одновекторний вплив партії "Новий Азербайджан".

В контексті становлення сучасної політичної системи Азербайджану, яка стала стабілізованою ще у 1995 р. (й існує в незмінному вигляді досі – при цьому навіть у ракурсі дрібних потрясінь і "модельних зміщень"), варто зазначити, що мова йде про президент-парламентський зразок напівпрезиденталізму, президент-подібний президент-парламентаризм, систему уніфікованої більшості, президент-домінуючу фазу, систему домінуючого лідерства президента над прем'єр-міністром. В таких умовах відбувається формальна й неформальна президенціалізація системи влади, а повноваження прем'єр-міністра переносяться на другий план (адже він стає свогороду "помічником президента»). Внаслідок цього інститут уряду як

¹⁷ Сьогодні Азербайджан у даному плані оцінений як така країна, котра скотилась до статусу невільної, хоча ще раніше позиціонувалась як та країна, що була напіввільною (до уваги беруться показники проекту "Свобода у світі" організації "FreedomHouse").

¹⁸ В даному плані негативно працює виборча система Азербайджану – сьогодні в країні відбувається використання мажоритарної системи (FPTP, "firstpastthepost"). Це почалось ще в 2002 р. (формально, але фактично від виборів у 2005 р.). Вибори у 2000 р. було проведено на підставі змішаної виборчої системи, коли 99 мандатів обиралось на підставі мажоритарної системи (також з FPTP), ще 25 мандатів обиралось на основі пропорційної системи списків. Ще один мандат було відведено представнику Нагорного Карабаху. Це мало місце лише в 1995-1996 рр. В 2000 р. вимогу про представництво депутата від Нагорного Карабаху було знято. Як у змішаній (переважно мажоритарній) системі, так й у мажоритарній системі (навіть ще більше) непартійний кандидат практично завжди асоціювався з правлячою партією "Новий Азербайджан".

такий перестас бути тим важелем, яким він повинен бути згідно формальних вимог аналізованого контексту: уряд як політичний інститут постійно віддаляється від парламенту і все більше "включається" в інститут президентства. Така політична практика сьогодні не є традиційною для країн Західної і Центральної Європи, в яких, навики, помітна тенденція до персоналізації політичної влади в руках прем'єр-міністра і урядового кабінету як "головної вертикалі" виконавчої влади. Це дає підставу сформулювати висновок, ніби Азербайджан не розвивається за класичними патернами режиму, в якому змагальність та політична участь отримують вирішальне значення для того, щоб конструювати розподіл влади. Навпаки, розвиток й позиціонування інституту уряду демонструють, що в країні відбувається формування єдиного центру впливу – інституту президентства, котрий в себе частково інкорпорував інші механізми й функції, які йому традиційно не властиві (тим паче з огляду на формальні атрибути діючої системи).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бадалов Р. Политические институты Азербайджана : дихотомия текста и реальности / Рахман Бадалов, Ниязи Мехти // Аракелян А. Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане : политическая элита и голос народа / Армине Аракелян, Гиа Нодиа. – Тбилиси : Международный институт демократии и содействия выборам, 2005. – С. 174-204.
2. Джафаров А. Разделение властей по Конституции Азербайджанской Республики [Электронный ресурс] // Юридическая Россия : Федеральный правовой портал. – Доступ : <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docid=1120588>
3. Литвин В. Типи урядових кабінетів / Віталій Литвин // Політологічний вісник : Збірник наукових праць. – 2008. – № 37. – С. 123-138.
4. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : [монографія] / Анатолій Романюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
5. Andreas H. The Formal Political System in Azerbaijan/ Heinrich Andreas // Caucasus Analytical Digest. – 2011. – No. 24. – P. 2-5.
6. Andreas H. The Formal Political System in Azerbaijan and Kazakhstan : Background Study / Heinrich Andreas. – Bremen : Research Centre for East European Studies. – 2010. – No. 107. – 64 p.
7. Arato A. The New Democracies and the American Constitutional Design / Andrew Arato // Constellations. – 2000. – Vol.7. – No. 3. – P. 316-340.
8. Babak V. Political organization in Central Asia and Azerbaijan : sources and documents / Vladimir Babak, Demian Vaisman, Aryeh Wasserman. – Frank Cass, 2004. – 430 p.
9. Badalov R. The Political Institutions of Azerbaijan : adichotomybetweentext and reality [Электронный ресурс] / Rahman Badalov, Niyazi Mehdi. – 22 p. – Режим доступа : http://www.idea.int/europe_cis/upload/Badalov+Mehdi_en.pdf
10. Baron D. A Spatial Bargaining Theory of Government Formation in Parliamentary Systems / David Baron // American Political Science Review. – 1991. – Vol. 85. – No. 1. – P. 137-164.
11. Cook B. Europe since 1945 : an encyclopedia [Volume 1] / Bernard Cook. – New York : Garland Publishing, Inc., 2001. – 1464 p.
12. DeWinter L. The Role of Parliament in Government Formation and Resignation / Leven De Winter L // Parliaments and Majority Rule in Western Europe / Herbert Doring. – NY : St. Martin's Press, 1995. – P. 115-151.
13. ElgieR. Thepoliticsofsemi-presidentialism / RobertElgie // ElgieR. Semi-presidentialisminEurope : ComparativeEuropeanpolitics / RobertElgie. – Oxford : OxfordUniversityPress, 1999. – P. 1-21.
14. Ergun A. The presidential election in Azerbaijan, October 2008 / Ayca Ergun // Electoral Studies. – 2009. – Vol. 28. – P. 647-651.
15. Ishiyama J. Political Party Development and Party 'Gravity' in Semi-Authoritarian States : The Cases of Azerbaijan, Kyrgyzstan, and Tajikistan / John Ishiyama // Taiwan Journal of Democracy. – 2008. – Vol. 4. – No. 1. – P. 33-53.
16. KimberR. Constitutions, treaties, and official declarations [Электронный ресурс] / RichardKimber. – PSResources. – Режим доступа: <http://www.politicsresources.net/const.htm>
17. Krieger J. The Oxford companion to politics of the world / Joël Krieger, Margaret Crahan. – Oxford University Press, 2001. – 1018 p.
18. Küpeli I. Stabilisierung autoritärer Herrschaft : Das Fallbeispiel Aserbaidshchan / Ismail Küpeli. – Universität Duisburg-Essen, Duisburg, 2010. – 72 p.
19. Laver M. Making and breaking governments : Cabinets and legislatures in parliamentary democracies / Michael Laver, Kenneth Shepsle. – New York : Cambridge University Press, 1996. – 301 p.

20. Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries / Arend Lijphart. – New Haven, London : Yale University Press, 1999. – P. 90-115.
21. Mastro D. Power and Policy Making: The Case of Azerbaijan [Електронний ресурс] / David Mastro, Kyle Christensen // Paper prepared for presentation at the annual meeting of the Canadian Political Science Association, Toronto, ON, Canada, June 1-3, 2006. – 10 p. – Режим доступу : <http://www.cpsa-acsp.ca/papers-2006/Mastro.pdf>
22. Matilla M. Does winning pay? Electoral success and government formation in 15 West European countries / Mikko Matilla, Tapio Raunio // European journal of political research. – 2004. – Vol. 43. – No. 2. – P. 263-285.
23. Nohlen D. Elections in Asia and the Pacific : South East Asia, East Asia, and the South Pacific / Dieter Nohlen, Florian Grotz, Christof Hartmann. – Oxford university press, 2001. – 876 p.
24. Shugart M. Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John Carey. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.

АНОТАЦІЯ

Бялоблочкый З. КОНСТИТУЦІЙНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАНЬ І ВІДСТАВОК УРЯДІВ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ АЗЕРБАЙДЖАНУ (1995-2012 рр.)

Запропоновано конституційні й політичні особливості формувань і відставок урядів в Азербайджані у проміжку 1995-2012 рр. Схарактеризовано інституційні детермінанти розвитку політичної системи в Азербайджані. Продемонстровано вплив типу моделі політичної системи та способу розподілу влади на суть, роль та функції уряду як політичного інституту.

Ключові слова: уряд, політична система, напівпрезиденталізм, формування й відставка уряду, президент, президенціалізація.

SUMMARY

Byaloblockyj Z. CONSTITUTIONAL AND POLITICAL NOTIFICATIONS ON PROCESS OF CABINET FORMATIONS AND DISMISSAL IN THE CONTEXT OF THE POLITICAL SYSTEM OF AZERBAIJAN

The article is dedicated to analyzing constitutional and political notifications on process of cabinet formations and dismissal in Azerbaijan in 1995-2012. The author characterized institutional determinants of the political system in Azerbaijan, demonstrated impact of political system's model type and method of powers' separation on nature, role and functions of cabinet as a political institution.

Keywords: cabinet, political system, semi-presidentialism, formation and dismissal of cabinet, president, presidentialisation.